

Bruno Heidelberger

**JUGOSLAWIENS
AUSEINANDERSETZUNG
MIT DEM STALINISMUS**

Verlag Peter Lang — Frankfurt am Main 1989.
strana 291 + 91

Već je naslovom Heidelbergerove studije diskretno naznačena osnovna dvosmislenost njegove pozicije, dvoznačnost koja se (kako pokazuje i naknadna analiza) pokazuje određujućom kako u pogledu teme knjige, tako i po svojim metodičkim konzekvencama, pristupu, razradi teme i slično, Heidelberger, naime, tematizira dva niza problema koji se kroz knjigu vješto pokazuju kao dvije (bitno povezane) dimenzije jednog, centralnog motiva knjige. Sukob sa STALJINIZMOM može značiti — a u ovom slučaju doista i znači — već legendarni jugoslavenski sukob sa Staljinom i IB-om, ali i (valja napomenuti: još uvijek aktualni) sukob sa staljinizmom (ili »staljinizmima« u nekoj od oponašajućih izvedbi) kao modelom političkih, pa i društvenih odnosa uopće. I zaista, Heidelberger pokušava ne samo obraditi obje ove teme, već i pokazati (u čemu, kako će se vidjeti, ima i dosta naglašenog paradoksa) njihovu bitnu povezanost i međusobni odnos. Stoga mu je »čist« historioografski pristup nedostatan, pa njegov rad na mnogo mjesta — a u završnim poglavljima posebno — bitno prerasta disciplinarne okvire povijesne znanosti, zadirući pri tom, vrlo uspješno, i u sfere sociologije, politikologije, pa i ekonomike Jugoslavije. zato je njegov zahvat prilično širok (u razmatranje je uzet period od kojih 80 godina), ponekad, mora se priznati, i na štetu »dubine«.

Motivacija za ovaj rad — koji zapravo predstavlja modificiranu doktorsku disertaciju koju je autor branio 1987. na Slobodnom Univerzitetu u Berlinu, kod Wolf-Dieter Narr-a, i

Ulricha Albrechta — dolazi, prije svega, od Heidelbergerova mladičkog oduševljenja Titovom »šizmom« iz 1948. — rascjepom koji je teoretičarima ljevice širom svijeta ulio nadu u mogućnost demokratske alternative (unutar socijalističkog pokreta.

Sam sukob, naravno, daleko je svojim značajem nadmašivao uske, provincijalne okvire. Da bi ilustrirali njegov značaj, možemo (za one koji vole kratke formule) dati upravo jednu takvu, koja slikovito aludira na neke njegove dimenzije:

MARX = komunistički Bog
LENJIN = komunistički Isus Krist
STALJIN = prvi komunistički Papa
TITO = prvi komunistički Martin Luther

... koju je dao ondašnji potpredsjednik američke vlade, Henry Valace.

Danas je već posve jasno da je mogućnost demokracije (unutar) socijalizma ne samo nevjerojatna, već i posve isključena. Ipak — s obzirom na vrijeme u kojem je ovaj rad nastajao (dakle, period do 1987.) — valja priznati da se dobar dio njegovih rezultata pokazao ne samo (trenutno) ispravnim, već i dalekosežno značajnim, pa i anticipatorskim.

Sama knjiga sastoji se od sedam poglavlja: (KPJ-partija Kominterne, Jugoslavenski NOR i socijalistička revolucija, Tito protiv Hitlera, Churchilla i Staljina 1941—1945., Jugoslavenska borba za nezavisnost, Tito protiv Staljina 1948.—1954., O vanjsko-političkim i unutrašnjo-političkim problemima Jugoslavije danas, Konačni zaključci...), koja kronološki pokazuju ponajprije povijest KPJ, ali i događaje kontekstualno vezane uz ovu povijest.

Autor je pred sebe postavio tri zadatka:

- a) kronološki locirati početak sukoba KPJ i KI (KPSS)
- b) utvrditi okolnosti koje su pogodovale emancipaciji Jugoslavije od SSSR-a
- c) uvidjeti koje je pouke iz ovog sukoba izvuklo jugoslavensko rukovodstvo, je li alternativa bila doista demokratska, kakav je uspjeh polučila?

Centralni motiv, jasno, predstavljao je sukob iz 1948. koji je K. Deutsch nazvao »rascijepom u monolitu«, a koji sam Heidelberger označuje 'jednim od najznačajnijih događaja u svjetskom komunizmu od Oktobra naovamo...' (str. 12) Ograničenje svakom istraživaču ove teme — nedostupnost izvornih dokumenata — pokazalo se i ovaj put značajnim. Unaprijed je jasno da je mogućnost spektakularnog obrata isključena, sve do otvaranja famoznih arhiva Kominterne. Većina najlucidnijih tvrdnji o tome dobu ostat će do tada na nivou manje ili više uvjerljivih hipoteza — sve dok ne budu potvrđene, ili oborene, odsudnom snagom dokumenta, 'neumoljivim jezikom činjenica'. Stoga niti ova knjiga ne donosi bitnijih otkrića, čega je i sam autor svjestan — premda je njegova rekonstrukcija veoma uvjerljiva i autentična. Vrijednost ove knjige pokazuje se u drugoj ravni, kroz aktualni dijalog o bitnim pitanjima naše suvremenosti koja — kako se pokazuje — velikim dijelom zahvaljuju svoje porijeklo upravo navedenom vremenu.

Veći dio materijala koji su autoru poslužili u izradi ove studije (uglavnom tzv. »sekundarni izvori«) predstavljaju vrlo uspješni radovi na ovom području već etabliranih povjesničara: Clissolda, Seton-Watsona, Deutschera, Tomashevica... te naših političara i (naknadno) povjesničara: Tita, Kardelja, Kopiniča, Dedijera... (na koncu, i samog Đilasa, koji je predstavljao i osobnu autorovu prekretnicu u promišljanju socijalizma, budući da je samog Heidelbergera doveo do jasne spoznaje o tomu da svaka vlast kviri, a apsolutna — bila ona i socijalistička — da kviri apsolutno).

Iz prethodnog je objašnjiva i jedna od manjkavosti teksta. Dio najčešće citiranih autora u ovoj studiji (a uvjediteljno najčešće citirani su upravo Đilas, Dedijer i Kardelj, pored Clissolda) predstavljaju ne samo nezainteresirane (pa, samim tim, i maksimalno objektivne) povjesničare stručnjake, već i neposredne sudionike većeg dijela u knjizi spomenutih događaja. Značajke memoarske građe — često korištene u ovom djelu —

objašnjava Lidija Ginsbrough: »U memoarima, objašnjenje za ono što je sporno i neverodostojno ne treba tražiti u slabostima pamćenja ili namernim prećutkivanjima ili izvrtanjima. Izvestan ferment neverodostojnosti implicitan je samom biću tog žanra. Kod različitih memoarista može se podudariti samo čista informacija... iza toga već počinje odabir, ocena, tačka gledanja... nijedan događaj iz spoljnog sveta memoaristi ne može biti poznat sa svom potpunosti misli, preživljavanja i pobuda svih njegovih učesnika. O njima on može samo da nagada. Na taj način, ugao gledanja reorganizuje materijal, a mašta nezadrživo nastoji da popuni praznine, da doradi, dinamizuje, dorekne.«

Upadljivo je, recimo, koliko izvjesni Dedijerovi ili Đilasovi »memoarski« stavovi, utječu na Heidelbergerov kut gledanja. Njihova priroda je više, reklo bi se, lirski, negoli dokumentarna: oni svoju ulogu ispunjavanju time što udahnuju život prošlim događajima, djelujući prije »ekspresivno«, negoli dokumentarno. Sama odluka da se koristi takvom literaturom — nužna već zbog toga što druge gotovo da nema, ili je notorna — znači u ovom slučaju i pristajanje na organizaciju i karakteristike materijala koji su tom građom uvjetovani. Ona doprinosi književnim efektima djela, koje na taj način oscilira između 'čiste' povijesti i publicistike, i koje možda najvrijedniji doprinos daje na planu sociološkog pregrupiranja odnosno prevrednovanja tzv. »službene verzije« jugoslavenskog puta u socijalizam. Povijesne činjenice, naime, mogu biti poznate, ili nepoznate, ili tendenciozno prezentirane, ali naša stvarnost sama vrednuje pravi smisao tih činjenica, a Heidelberger ponajbolje pokazuje upravo tu dimenziju. Koliko god sam Heidelberger bio oštrouman — a on to nesumnjivo jest — i koliko god da je svaku iznesenu tezu odvagivao »cum grano salis« (kad, recimo, Kopinič tvrdi kako Tito nije imao nikakvu ulogu u prijeratnim čistkama u SSSR-u, onda mu Heidelberger — s pravom — ne poklanja »bianco« povjerenje. Da je, naime, duša profesionalnih boljševika sazdana od golog maki-javelizma, ne svjedoče uvjerljivo samo »žute«

historiografske studije, npr. Marićeva »Deca komunizma«, koja su neosporni vrhunac unutar svog žanra, već i posve ozbiljni radovi, kakva je Lasićeva »Krlježologija«, Deutschero-va djela, Zinovjev, ili, naposljetku, djela samih revolucionara: Tempa, Đilasa, Čolakovića, Markovića, i mnogih drugih. Ni sam Đilas — a to uvjerljivo pokazuju i Matvejević, Lasić, konačno, i sam Dedijer — nije nakon svoje političke i teorijske konverzije smogao snage i za etičku revalorizaciju svoga puta, zadržavajući maniru pragmatične reinterpretacije vlastite revolucionarne prošlosti.) — ipak je prisiljen prihvatiti dobar dio teza za koje se danas, u našoj historiografiji, može reći da imaju vrlo dvojben status. Tu spadaju, recimo, već do besmisla ispolitizirani broj žrtava rata koji on preuzima iz zvaničnih statistika (1 700 000), potom teza o A. Hebrangu kao gestapovskom špijunu, teza o »monarho-fašističkoj« prirodi kraljeve diktature, ona o predominaciji srpske buržoazije između dva rata, broj okupatorskih vojnika, itd., što je autor izložio u skladu sa »službenom verzijom« bez posebnih napomena da se radi o »kontroverzama jugoslavenske historiografije«. Ipak, valja reći da se sve to — osim možda uloge A. Hebranga i S. Žujovića — ipak bitnije ne dotiče same teme. Dogadaje koje tek budućnost može konačno prosuditi — a tiču se teme — vrlo je promišljeno istakao: Titovo (misteriozno) imenovanje za generalnog sekretara KPJ, njegovo moguće učešće u čistkama (»... je li Tito, ipak, bio Staljinov čovjek?« ... »O ovom periodu ne postoje, takoreći, nikakvi dokumenti« kaže Heidelberg, ali dodaje i ovo: »... Zadnjih godina se sa službene sovjetske strane čuje teza da nijedan strani komunist nije uhapšen ili osuđen bez zauzimanja njegove vlastite Partije...« (str. 52.) pa, konačno, i neke bitne dimenzije samog sukoba iz 1948. Nije bez značenja ni napomena da period 1920—1941. uglavnom prekriva mrak, pa Heidelberg na mnogo mjesta mora konstatirati: »nažalost, ovdje nedostaju (bilo kakvi) izvori...«

Početke razmimoilaženja — premda ne posve ekspliciranog — između KPJ i KI, odnosno KPSS, autor pronalazi već u pe-

riodu 1926—1928. kada su direktive Kominterne bile u oštroj suprotnosti sa stvarnim okolnostima u zemlji, prati tekuće nesuglasice čiji je vrhunac bio u politici i načinu djelovanja Narodne Fronte sredinom tridesetih — kada sukob prvi put prerasta razmjere sitnijih incidenata — preko pakta Hitler — Staljin, do cijelog niza ne posve beznačajnih sukoba tokom rata (upotrebakomunističkih simbola, osnivanje proleterskih brigada, davanje karakteristike vlade AVNOJ-u, pitanja vojne pomoći, propagandne pomoći itd., do Titova telegrama Staljinu: »Ako nam već ne možete pomoći, onda nam barem nemojte odmagati...« i slično), te nizu manjih poslijeratnih incidenata (ponašanje sovjetskih vojnika prilikom završnih operacija, osnivanje tzv. 'mješovitih društava' itd.). Svega ovog bilo je i na svim drugim mjestima, međutim, autorova je teza da je otpor mogao biti djelotvoran jedino u Jugoslaviji. On ističe snagu, moralnu i vojnu, našeg NOP-a, njegovu bitnu razliku u odnosu na pokrete otpora u Evropi, masovnost, i veoma važno, autentičnost i neortodoksnost partizanskog pokreta, njegovu real-političku osnovu, partizansku etiku, disciplinu, i nikako ne na zadnjem mjestu, Titovu ličnost.

Vrlo uspješno pokazuje kako su inicijative KPJ (uglavnom, ili makar veoma često) bile u potpunjoj opreci prema direktivama Kominterne, i vrlo prilagođene stvarnim potrebama u zemlji, koje su bile diktirane realnijim procjenama odnosa snaga, (revolucionarni pokreti Grčke i Španjolske propali su oslanjajući se na Staljina i Kominternu, oslabljeni izvana i razoreni — djelovanjem NKVD-ovih špijuna, iznutra).

Tako je — barem kada je naša zemlja u pitanju — omiljeni Staljinov mit, o Anteju koji je nepobjediv dok čvrsto stoji na zemlji, upravo protiv Staljina pokazao svoju valjanost. I ne samo protiv Staljina. U kontekstu »trostrukog rata« — borbe protiv okupatora, građanskog rata, međunacionalnih obračuna, te 14 kvilinskih i okupatorskih formacija — te krajnje nepovoljnog međunarodno-političkog oružanja (međunarodna diplomacija podržavala je tzv. »vladu u egzilu« i kralja), Tito je — ma što tko o tome mislio — uspio izaći kao konačni

pobjednik. »Titov zahjev za bratstvom i jedinstvom bio je jedina alternativa krvavom međunarodnom pokolju« (str. 71), kaže Heidelberger.

Upečatljiva je, i gotovo literarnom snagom prikazana stvarna, imperijalistička, Janusovska priroda Kominterne, potom paralela Staljina i ruskih careva i uistinu kolonijalni karakter njegove politike: »Staljin nije bio revolucionarni komunist, već ruski nacionalist«, pa navodi jednu Hruščovljevu rečenicu s banketa koji se 1968. (!) održao u Pragu: »... Da je Crvena Armija umarširala u Italiju, banket bi se mogao održati kod druga Togliattija u Rimu...« (str. 19.)

Ključni uzroci sukoba, međutim, stvaraju se od kraja rata do 1948. (možda bi bilo bolje reći: povodi, a ne uzroci) To je vrijeme u kojem je Titov ugled u stvari međunarodnog komunizma na vrhuncu, i blizak je ili ravan, jedino Staljinovom. Njegova međunarodno-politička aktivnost doživjela je tada pravi boom: on sklapa bilatelarne ugovore, posjećuje (i biva euforično dočekan) zemlje »narodne demokracije«, planira balkansku federaciju s Bugarskom kao sedmom federalnom jedinicom (Bugari inzistiraju na dvije), i radi sve na razvitku, ali i ekonomskom osamostaljivanju zemlje. Sve to bilo je dovoljan, iako ne i otvoren ili smišljen, izazov Staljinu, i slijedi napad. Heidelberger smatra da je ekonomsko osamostaljivanje Jugoslavije bilo odlučujuće, iako su i druge navedene okolnosti, igrale određenu ulogu: Titova ambicija, njegova osobna popularnost i karizma, njegove inicijative koje zacijelo »nisu bile bez hegemonističke obojenosti« kako kaže talijanski povjesničar Boffa. Uostalom, osim što je bio Staljinov pobratim (čuveni »bruderšaft« iz 1945.), Tito je trebao biti i neka vrst Staljinova nasljednika u međunarodnom radničkom pokretu.

Na jednom mjestu, autor konstatira slijedeće: »Jugoslavenska KP bila je... najstaljiniskija u Evropi... ali satelit Moskve sigurno nije bila«. Na osnovu ove i sličnih premisa on izvodi zaključak da je jedino Jugoslavija mogla u datom trenutku da se suprotstavi

Sovjetskom Savezu. I tu počinje niz paradoksa: inauguracija STALJINIZMA kao društvenog sistema po njegovu je mišljenju otpočela tek poslije ovog sukoba. Poslije rata je jugoslavenški sistem bio »... diktatorski, ali ne i totalitarni« (str. 251). Tito jest bio apsolutni vođa, ali »... Tito nije bio jugoslavenški Staljin« (str. 251). Jugoslavija se u to doba nalazila u »revolucionarnom zanosu«, a SSSR u rutini imperijalne pragmatike.

Druga paradoksalna stvar po njegovu je mišljenju zapadna pomoć Jugoslaviji (nakon sukoba, uključujući i vojnu): Zapad je pomagao Tita koji je »unatoč sukobu sa Sovjetima ostao komunist«. (254.) A bez te bi pomoći sudbina Jugoslavije, smatra on, izgledala bitno drugačije.

Uspostavljanje sovjetskog sistema »u punom opsegu« autor prati preko uvođenja logora (Goli Otok, Stara Gradiška... »Sibir u minijaturnom izdanju«, kaže na jednom mjestu) političkih procesa (od tzv. »Dahauskih procesa« do suvremenih »procesa šestorici«) i, konačno, pune instalacije sistema političkog monopola lenjinističkog tipa partije u svim aspektima života, što oslikava pojmom »Totalitärer Herrschaft«, što bi značilo »totalno gospodarstvo«.

Kritičko-dijaloška dimenzija ove knjige (koju ističu i njemački recenzenti) ne odnosi se, kako smo vidjeli, na osnovni tok samog sukoba iz 1948., već na kasnije službene (re)interpretacije tog sukoba. Autor naročito polemizira s nekim Kardeljevim tezama, npr. tvrdnjom o ideološkim razlikama kao bitnom elementu sukoba, potom o bitnoj različitosti sistema u SSSR-u i Jugoslaviji, i konačno, u ocjeni uspjeha YU-puta u socijalizam. Autor pokazuje sličnost temeljnih osobina društvenog modela SSSR- i naše zemlje, osobina koje neprestance proizvode sklerotičnost i apatiju vlastitih građana, posvemašnje odsustvo inicijative, redukciju sloboda i individualnosti.

Njegovi aktualni, sociološki komentari su možda najvrijedniji dio ove studije.

»Danas se Jugoslavija nalazi u najdubljoj krizi od svoga nastanka«, kaže on na jednom

mjestu, ali »... Privredna kriza nije bezuvjetno i najteža...« »U pokrajini Kosovo prijete otvoreni građanski rat« (str. 267). Zemlja koja je pokušavala rješavati odnose Sjever—Jug na planetarnom nivou, ne uspijeva to isto unutar svojih granica. Teritorij s kojeg se može prehranjivati 80 000 000 stanovnika, jedva prehranjuje i dvadesetak milijuna.

»Ni jedna druga višenacionalna država nije tako blizu rasulu...« (str. 270)

Autor se upušta i u analizu političkog i ekonomskog sistema Jugoslavije, i osim konstatacije da (prema nekim konstrukcijskim osobinama) takav sistem ne postoji nigdje drugdje u svijetu (!), dodaje i procjenu da je YU-kriza »... prije svega kriza političkog sistema, kriza jugoslavenkog društva« (273). Pokazuje (ondašnju) konstelaciju snaga u zemlji i činjenicu da »... na nivou republika nema samoupravljanja. Tamo gospodare (herrscht) Partije...«.

Zadnje ocjene su doista porazne: »Jugoslavensko društvo nema danas nikakav državni centar koji bi osigurao jedinstveno funkcioniranje privrednog sektora«. »U Jugoslaviji vlada anarhija«, »... prototip duboke političke, privredne i moralne krize« (str. 287). »Danas od Jugoslavije nitko ništa ne može naučiti« (str. 288).

Već tada (u vrijeme pisanja knjige) autor se otvoreno teorijski zalagao za uvođenje višepartijskog sistema, pluralizam oblika vlasništva, i — bitno — odustajanje od pokreta nesvrstanosti. »Budućnost Jugoslavije leži u Evropi« ... poručuje u završnom poglavlju svoje knjige Bruno Heidelberger.

* Bruno Heidelberger razmjerno je mlad (rod. 1951.) profesor filozofije na Slobodnom Univerzitetu u Berlinu. Studirao je sociologiju, politikologiju, germanistiku i »arbeitslehre«(?) na nekoliko njemačkih sveučilišta. Rad koji ovdje prikazujemo zapravo je njegova doktorska disertacija.

Boris Rašeta

Cynthia Enloe

POLICIJA, VOJSKA I ETNICITET

Temelji državne moći

Globus, Zagreb, 1990, 204 str.

Gotovo svaka distribucija društvenih vrijednosti — moći, bogatstva, ugleda..., ipso facto, ima za reakciju provociranje društvene krize. Povijest ljudskih sukoba nam govori (ali nas mnogo ne uči) da su svi konflikti iz nutrine svoje izbijali na fenomenologijsku razinu, i to u punoći svog intenziteta upravo kada je dolazilo do takvih društvenih lomova kao što je potonje navedena distribucija spomenutih vrijednosti. Stoga se sasvim opravdano, naizgled paradoksalna tvrdnja, čini posve realnom: »Čovjek je neusmijivo, socijalno biće. Jer, otkad postoji ljudski rod, on je u neprekidnom ratu sa samim sobom!«.

Permanentnu potencijalnu opasnost većini tipova globalnih društvenih sustava od socijalne erozije i autodestrukcije (isključujući vanjski pritisak na sustav) predstavlja upravo **asimetrija moći**.

Akceptiramo li masovno izrabljivano Weberovo poimanje moći kao vjerojatnosti ili mogućnosti da pojedinac ili grupa pojedinaca nametne vlastitu volju drugim pojedincima ili grupama unatoč otporu, kristalno jasno postaje da vrh piramidalne državne hijerarhije nastoji, bilo legitimnim, bilo nelegitimnim putem, zadržati status quo u postojećoj raspodjeli javne moći, a u svrhu očuvanja postojećeg i priznatog sustava normi i državnog ustrojstva općenito. Svaka će državna elita nastojati svoju vlast temeljiti na legitimitetu kao izrazu opće volje podanika, odnosno moralnom opravdanju vlasti zasnovanom na općem priznanju i vjerovanju članova društva u postojeću vlast i njene nosioce. Međutim, proces institucionalizacije moći odnosno konstituiranja vlasti — shvatimo li vlast kao institucionalni oblik moći